

ΑΡΕΤΗΝ ΤΗΝ ΚΑΛΛΙΣΤΗΝ

Σύμμεικτα προς τιμήν
Καλλιόπης (Κέλλυς) Α. Μπουρδάρα

Mélanges en l'honneur de
Kalliope (Kelly) A. Bourdara

I

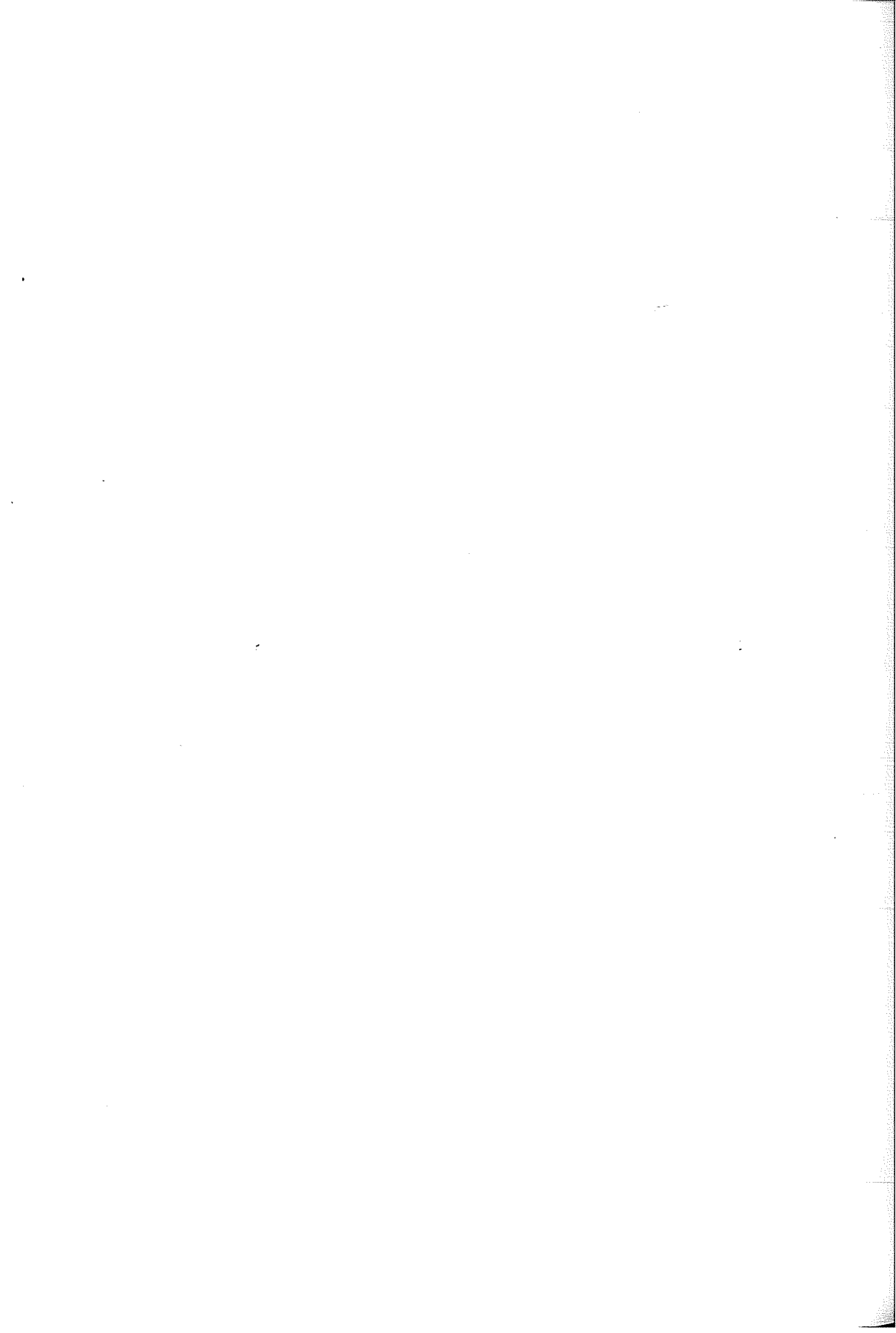
Édités par

Ioannis E. Tzamtzis   Panayotis Antonopoulos   Christos Stavrakos

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΑΚΚΟΥΛΑ
ΑΘΗΝΑ - ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

2021

Η ΑΠΟΝΟΜΗ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΕΠΙ ΚΑΤΟΧΗΣ. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ¹

Νέστωρ Ε. Κουράκης
Ομ. Καθηγητής Εγκληματολογίας
Πανεπιστήμιο Αθηνών (Ε.Κ.Π.Α.) -
Καθηγητής Νομικής Σχολής
Πανεπιστήμιο Λευκωσίας

Στην περίοδο της γερμανοϊταλικής κατοχής (1941-1944) η Ελλάδα βρέθηκε κάτω από την παράλληλη ισχύ τεσσάρων διαφορετικών εννόμων τάξεων: του δικαίου των κατακτητών (Γερμανών, Ιταλών και Βουλγάρων), του δικαίου των κατοχικών κυβερνήσεων, του δικαίου της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης και του δικαίου των ένοπλων αντιστασιακών οργανώσεων, αργότερα δε της Κυβέρνησης του Βουνού.

---

1. Οι αναπτύξεις που ακολουθούν έχουν απλώς εισαγωγικό χαρακτήρα και δεν επιδιώκουν, προφανώς, την εξαντλητική προσέγγιση του θέματος, ούτε την ειδικότερη παρουσίαση των περιοχών και χρονικών περιόδων όπου ίσχυσαν οι εξεταζόμενοι θεσμοί. Θεώρησα πάντως ότι η παρούσα μελέτη και με τη μορφή αυτή θα μπορούσε να αποβεί χρήσιμη για τη μελέτη της νεότερης ιστορίας δικαίου της χώρας μας, δεδομένου ότι, παρά την εκτενή επίμερους βιβλιογραφία, ελλείπει μία σφαιρική/ευσύνοπτη αλλά και απροκατάληπτη επεξεργασία του πώς απενέμετο η Δικαιοσύνη στην κατοχική Ελλάδα μέσα από τέσσερα παράλληλα συστήματα νομιμότητας που υπήρχαν τότε στην Ελλάδα. Ελπίζεται, λοιπόν, ότι το βιβλιογραφικό αυτό κενό θα καλύψει έως ένα βαθμό η παρούσα μελέτη. Μάλιστα, ακριβώς διότι η παρούσα μελέτη επιχειρεί να προσεγγίσει το θέμα της με αμεροληψία και σεβασμό στα γεγονότα, πιστεύω ότι αρμόζει ιδιαίτερα να αφιερωθεί στην τιμώμενη Συνάδελφο *Καθηγήτρια Κέλλυ Μπουρδάρα*, που και εκείνη υπηρέτησε την Ιστορία του Δικαίου χωρίς προκαταλήψεις ή ιστορικές αγκυλώσεις και ιδεοληψίες, αλλά με μοναδικό γνώμονα την ακριβολόγο ανάδειξη της ουσίας των ιστορικών δεδομένων. Για μian εμφάνιση στη χωροχρονική διάσταση του υπό εξέταση ζητήματος αναφορικά με την απονομή της δικαιοσύνης σε επιμέρους περιοχές της λεγόμενης «Ελεύθερης Ελλάδας» κατά την Κατοχή βλ. τις σχετικές μελέτες των ΒΑΝ ΜΠΟΥΣΧΟΤΕΝ (1997, 1998), Χ. Γ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ (1985), Ν. ΜΠΑΛΤΑ (2002), Η. ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΠΟΥΛΟΥ (περ. 1980) και Χρ. ΤΥΡΟΒΟΥΖΗ (1994), καθώς και την προσέγγιση που επιχειρεί, με βάση και τις μελέτες αυτές, ο ΒΑΣ. ΚΑΡΥΔΗΣ στην εργασία του: «Αποκαταστατική δικαιοσύνη και η εμπειρία των λαϊκών δικαστηρίων στις ελεύθερες περιοχές της κατοχικής Ελλάδας» στον Τιμητικό Τόμο για τον Καθηγητή Ιάκωβο Φαρσεδάκη, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2010, τ. Β', σελ. 1179-1197. Επίσης ενδεικτικό χαρακτήρα έχει εδώ και η παράθεση της επί του θέματος βιβλιογραφίας.

Ι. Στις περιοχές τις οποίες ήλεγχαν στρατιωτικά οι κατακτητές, ίσχυσε αποκλειστικά και μόνο το δίκαιο που εκείνοι επέβαλαν, δεδομένου ότι, σύμφωνα και με επίσημη γνωμοδότηση του τότε Αντεισαγγελέα Αρείου Πάγου, οι υπήκοοι του ηττηθέντος κράτους όφειλαν να υποκύπτουν στις διαταγές του στρατού κατοχής.² Το δίκαιο που επιβλήθηκε με τον τρόπο αυτό και που θεσπιζόταν από τους εκάστοτε γερμανούς στρατιωτικούς διοικητές της Βέρμαχτ (γερμανικού στρατού) υπερίσχυε υποχρεωτικά έναντι οποιωνδήποτε άλλων εντόπιων νόμων. Οι τελευταίοι διατηρήθηκαν σε ισχύ μόνο «καθ' όσον δεν αντιλέγουν εις τους σκοπούς κατοχής».³ Οι εντόπιες υπηρεσίες που ήταν επιφορτισμένες με την ποινική δίωξη όφειλαν να παραπέμπουν στο πλησιέστερο γερμανικό Στρατοδικείο όλες τις δικογραφίες που αφορούσαν αξιόποινες πράξεις κατά του γερμανικού στρατού ή των συμμάχων του και γενικότερα «πράξεις στρεφόμενες εναντίον της ασφαλείας, της υπολήψεως ή του συμφέροντος του Γερμανικού Ράιχ, ή του Γερμανικού Λαού ή εναντίον Γερμανών υπηκόων» (κυρίως κατασκοπεία, δολιοφθορά, χειρισμός πομπών).⁴ Κατά την εκδίκαση των υποθέσεων αυτών από τα γερμανικά στρατοδικεία εφαρμόζονταν, κατά τα προαναφερθέντα, ο γερμανικός ποινικός νόμος και οι σχετικές Διατάξεις των αρχών κατοχής. Οι Διατάξεις αυτές άφηναν μεγάλα περιθώρια διακριτικής ευχέρειας στους στρατοδίκες, που

2. *Εφημερίς Ελλήνων Νομικών (ΕΕΝ)*, ι' 1943, σελ. 372-373

3. β' παράγρ. της υπ' αριθμ. 4 Διατάξεως του Ανωτάτου Διοικητή του Στρατού Κατοχής, στο φύλλο 2 του «Υπηρεσιακού Φύλλου Διατάξεων δια το Καταληφθέν Ελληνικόν Έδαφος». Πρβλ. *ΕιρΠειρ* 44/1943, *ΕΕΝ* ι' 1943, σελ. 137-139

4. Α. 4 της Διατάξεως από 17.6.1943 του Ανώτερου Στρατιωτικού Διοικητή Νοτιοανατολής «περί εφαρμογής του Γερμανικού Ποινικού Δικαίου και περί προστασίας της εσωτερικής Ειρήνης και των Αρχών Κατοχής», που δημοσιεύθηκε στο υπ' αριθμ. 18 «Υπηρεσιακόν Φύλλον Διατάξεων διά το κατεχόμενον Ελληνικόν έδαφος». Πρβλ. αναδημοσίευση της Διατάξεως στο περιοδ. «Ιστορικόν Αρχείον Εθνικής Αντιστάσεως», τεύχος 35, Ιούλιος 1961, σελ. 78-85, στο περιοδ. «Τότε», τεύχ. 2, Ιούνιος 1983, σελ. 72 επ. και στο περ. «Εικονογραφημένη Ιστορία», τεύχ. 460, Οκτ. 2006, σελ. 78-91, με επιμ. ΙΩΑΝΝ. Σ. ΠΑΠΑΦΛΩΡΑΤΟΥ. Στο πλαίσιο αυτό, χαρακτηριστική είναι η εγγραφή που έκανε στο ημερολόγιό του ένας μορφωμένος μουσικολόγος της εποχής, ο Μίνως Δούνιας: «7 Μαΐου '41. Από σήμερα εισάγεται στην Ελλάδα το Γερμανικόν ποινικόν δίκαιον: σαμποτάζ τιμωρείται δια θανάτου, απαγορεύονται: «αι συναθροίσεις, η διανομή εντύπων, τα συλλαλητήρια, αι εκδηλώσεις κατά της Γερμανίας, η μετάδοσις δυσμενών δια την Γερμανίαν ειδήσεων, η δημοσία ακρόασις, ή εις κοινήν λήψιν «εχθρικών» εκπομπών. Όστις λεηλατεί τιμωρείται με θάνατον». Βλ. «Επειτα από 120 χρόνια ελεύθερης ζωής είμεθα πάλι σκλάβοι. Το Ημερολόγιο Κατοχής του Μίνου Δούνια», με επιμ. ΚΥΡ. ΝΤΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1987, σελ. 30-31. Επίσης μνείας αξίζουν εδώ και οι διατάξεις του ποινικού δικαίου των ιταλικών δυνάμεων κατοχής στην Ελλάδα: περ. «Εικονογραφημένη Ιστορία» τεύχ. 472, Οκτ. 2007, σελ. 80-93.

μπορούσαν να επιβάλουν φυλάκιση, κάθειρξη ή και θάνατο ανάλογα με το αν η συγκεκριμένη περίπτωση χαρακτηριζόταν ως «ελαφρά», «συνήθης», ή «βαρεια». Συνήθως όμως τα γερμανικά Στρατοδικεία, στα οποία επιτρεπόταν και η παράσταση Έλληνα συνηγόρου, εφάρμοζαν μια δικαιοσύνη σκοπιμότητας, που στόχευε στην τρομοκρατία και που οδηγούσε στην επιβολή θανατικών ποινών ακόμη και για ελαφρές περιπτώσεις κλοπής γερμανικού υλικού.⁵ Εάν μάλιστα κάποιος στρατοδίκης φαινόταν να επηρεάζεται από τις αγορεύσεις των Ελλήνων συνηγόρων και να κρίνει με ηπιότητα, αποκλειόταν εφεξής από τη σύνθεση του Στρατοδικείου και έπαιρνε, στην καλύτερη περίπτωση, δυσμενή μετάθεση έξω από τα ελληνικά σύνορα.⁶ Αλλά και η κατ' επίφαση αυτή λειτουργία των γερμανικών στρατοδικείων, που γινόταν άλλωστε πολλές φορές αντικείμενο οικονομικής συναλλαγής,⁷ εγκαταλείφθηκε βαθμιαία μετά την ανατροπή του Μουσσολίνι (8.9.1943) και την ανάληψη του ελέγχου της κατάστασης στην Ελλάδα από τα Ες-Ες, τη στρατικοποιημένη δηλ. αστυνομία της ναζιστικής Γερμανίας. Οι μονάδες αυτής της Αστυνομίας, όπως και η αντίστοιχη ιταλική Υπηρεσία Αντικατασκοπίας (C.S.), ασκούσαν ήδη και πρωτύτερα ανακριτικά καθήκοντα σε διάφορες σοβαρές υποθέσεις, εφαρμόζοντας στυγνές μεθόδους βασανιστηρίων (στρατόπεδο οδού Μέρλιν 6).⁸ Επίσης είχαν τη δικαιοδοσία να εκτελούν πολίτες για αδικήματά τους κατά του στρατού κατοχής ή και για αντίποινα, χωρίς δίκη και απολογία. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση εκτελέσεων που έγιναν στη Σαλαμίνα τον Ιανουάριο 1943 ως αντίποινα για τη δολιοφθορά ενός προβολέα: «...Οι Γερμανοί ζήτησαν από τους κατοίκους να τους υποδείξουν

5. Η πράξη αυτή θεωρούνταν ως δολιοφθορά. Βλ. σχετικά το μοναδικό στο είδος του βιβλίο του δημοσιογράφου Κ. ΚΟΥΚΚΙΔΗ, *Η δικαιοσύνη τους!*, Αθήνα 1946, σελ. 7 επ., 38-39. Επίσης, ως δολιοφθορά (σαμποτάζ) χαρακτηρίζονταν και οι απεργιακές κινητοποιήσεις, απειλούμενες ακόμη και με ποινή θανάτου. Βλ. Χ. ΦΛΑΪΣΕΡ, *Γερμανικές Στρατηγικές Επιδιώξεις και οι Εξελίξεις στην Κατεχόμενη Ελλάδα έως το 1943*, in: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΣΤ', Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 2000, 8-57:27 και ΙΔΕΜ, *Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944*, Αθήνα: Παπαζήσης, 1995 τ. Α', τ. Β', passim.

6. Πρβλ. Κ. ΚΟΥΚΚΙΔΗ, *Η δικαιοσύνη τους!*, σελ. 134.

7. Πρβλ. Φ. Ν. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗ, *Γερμανοί, Κατοχή, Αντίστασις*, Αθήνα: εκδ. Νεόκοσμος, 1973, σελ. 412.

8. Στα βασανιστήρια και τις δολοφονίες Ελλήνων πολιτών, αντιστασιακών και μη, συμμετείχαν επίσης, από Ελληνικής πλευράς, η Υπηρεσία της Ειδικής Ασφάλειας του Κράτους και τα Τάγματα Ασφαλείας. Βλ. Β. ΚΑΛΟΓΡΗΝΑ, «Η κατοχική κυβέρνηση Γεωργίου Τσολόκογλου», *Εικονογραφημένη Ιστορία* τεύχ. 552 (2014) 14-26, ιδίως σελ. 24 και σημ. 33. Εξάλλου, ως προς τις τακτικές αντιποιόνων των Γερμανών βλ. π.χ. Μ. ΚΟΚΚΩΝΗ, *Η καθημερινότητα της Κατοχής, 1941-1944*, Αθήνα: «Ιδέες για Συλλογές», Μέρος ΙΙ, 2011, σελ. 75 επ και 93 επ.

τα ονόματα μερικών από τους ευπορότερους κατοίκους. Ξεχώρισαν τρεις: έναν Μήτσο Βελλιώτη, τριάντα χρονώ πάνω-κάτω, που είχε εμπορικό, κάποιον Ρούκα, κελουστή και Πόντο, κτηματία. Τους έβαλαν να σκάψουν τον λάκκο τους. Τους τουφέκισαν. Κατόπι τους κρέμασαν στην πλατεία και τους άφησαν κρεμασμένους την Παρασκευή και το Σάββατο για να παραδειγματιστούν οι Κουλουριώτες. Η πράξη παίρνει όλη της τη σημασία όταν προστεθεί ότι είναι φανερό πως οι δράστες του σαμποτάζ είχαν έλθει από τη θάλασσα –δεν ήταν δηλ. Κουλουριώτες– και πως αυτό το ήξερε καλά ο γερμανός αξιωματικός πριν γίνει η εκτέλεση...».⁹ Στο ίδιο πλαίσιο, αξίζει να αναφερθεί και η μαρτυρία του Ηλία Βενέζη,¹⁰ κατά τον οποίο «Πέρασα στη ζωή μου κι' άλλες δύσκολες ώρες, σκλάβος στην Ανατολή ενός άλλου εξαγριωμένου Ασιατικού λαού που τον λέγαμε βάρβαρο. Ε, λοιπόν, ο φοβερότερος Ασιάτης είναι άγγελος αντίκρου στον τελευταίο στρατιώτη των Ες-Ες». Με παρόμοιο πνεύμα, η δημοσιογράφος Ελένη Βλάχου¹¹ σημειώνει στο ημερολόγιό της: «Χθες ξημερώματα, οι δολοφόνοι εκτέλεσαν επτά αθώους ομήρους, αντίποινα για ασήμαντα σαμποτάζ –πραγματικά για τρομοκρατία (...). Αλλά ο θάνατός τους μας ζωντάνευσε άλλη μια φορά την πεποίθηση ότι άνθρωποι που διαπράττουν τέτοια εγκλήματα είναι καταδικασμένοι κάποτε, αργά ή γρήγορα, στην τιμωρία, την ταπείνωση. Το μίσος όλου του κόσμου θα τους εξοντώσει. Δεν τους αξίζει οίκτος. Πρέπει να το θυμηθούμε!».

Η αρχή της συλλογικής ευθύνης επικράτησε σε όλη τη διάρκεια της κατοχής, κυρίως όμως κατά τα έτη 1943 και 1944, οπότε σημειώνονται ομαδικές σφαγές αθών κατοίκων και καταστροφές χωριών (Καλάβρυτα, Δίστομο κ.λπ.),¹² ως αντίποινα για τον φόνο γερμανών στρατιωτών. Η ίδια αρχή δεσπόζει και στη μεταχείριση κρατουμένων στα στρατόπεδα συγκεντρώσεως. Η δραπετεύση ενός καταδίκου από το στρατόπεδο έχει ως επακόλουθο την απαγόρευση λήψεως δεμάτων για όλους τους άλλους καταδίκους,¹³ ή και την εκτέλεση των άλλων κρατουμένων, στην ομάδα των οποίων ανήκε αυ-

9. Χ. ΧΡΗΣΤΙΔΗ, *Χρόνια Κατοχής 1941-1944, Μαρτυρίες Ημερολογίου*, Αθήνα, 1971, σελ. 348

10. Στα «Ελεύθερα Γράμματα» της 2.6.1945, τεύχ. 5, σελ. 3.

11. Στο έργο της: *Δημοσιογραφικά Χρόνια. Πενήντα και κάτι...*, τ. Α', (1935-1951), Αθήνα: Ελευθερουδάκης, 2008, σελ. 145.

12. Βλ. αναλυτικότερα: ΠΑΝ. Ι. ΦΑΝΑΡΙΩΤΗ, *Η Ελλάδα στις φλόγες του πολέμου, 1940-1944*, Αθήνα: εκδ. Σταμούλη, 2012, σελ. 529 επ.

13. Π.χ. Στρατόπεδο Ασφαλείας Τατοΐου: ΣΤ. ΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗ, *Ημερολόγιον ενός στρατιώτου*, Αθήνα: Αετός, 1945, σελ. 115, όπου εκτίθενται και όλα τα σχετικά με τη σύλληψη, ανάκριση και κράτησή του από τους Γερμανούς.

τός που απέδρασε.¹⁴

II. Έξω από τα αστικά κέντρα της χώρας, στα οποία κυριαρχούσε ο στρατός κατοχής, αναπτύχθηκε βαθμιαία από τα μέσα 1941, κυρίως στις ορεινές περιοχές, μια άλλη έννομη τάξη. Πρόκειται για το δίκαιο που εφαρμόσθηκε από τις ένοπλες αντιστασιακές οργανώσεις,¹⁵ και αργότερα (Μάρτιος 1944) από τη λεγόμενη Κυβέρνηση του Βουνού («Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης» - ΠΕΕΑ), στις εκτεταμένες υπό τον έλεγχό τους περιοχές της λεγόμενης «Ελεύθερης Ελλάδας». Οπωσδήποτε οι έκτακτες περιστάσεις υπό τις οποίες τελούσε τότε η χώρα δεν επέτρεπαν την άρτια οργάνωση και απονομή της δικαιοσύνης. Πολλές φορές μάλιστα σημειώθηκαν αυθαιρεσίες και κινδύνευσαν ν' αφανισθούν αθώοι με βάση «ομολογίες» τους που είχαν αποσπασθεί έπειτα από ξυλοδαρμούς και εικονικές εκτελέσεις.¹⁶ Υπήρξαν πάντως και αξιόλογες προσπάθειες για τη σύνταξη νομοθετικών κειμένων θεμελιακού χαρακτήρα, προ πάντων σε σχέση με θεσμούς που σχεδιάσθηκαν να ασκούνται άμεσα από τον λαό, ως μηχανισμός «λαϊκής εξουσίας» δηλ. σε σχέση με τους θεσμούς της «λαϊκής αυτοδιοίκησης» και της «λαϊκής δικαιοσύνης».¹⁷

Οι προσπάθειες αυτές εκδηλώνονται κατά χρονολογική σειρά κυρίως:¹⁸

14. Π.χ. Στρατόπεδο Ομήρων Χαϊδαρίου: Έκθεση του μελλοθάνατου ταγματάρχη Ζαμπέτα προς το Υπουργείο Στρατιωτικών για τα όσα συνέβησαν στο στρατόπεδο αυτό κατά τα δύο τελευταία χρόνια της κατοχής. Βλ. αναδημοσίευσή της από τον ΔΗΜ. ΓΑΤΟΠΟΥΛΟ στο εμπεριστατωμένο έργο του *Ιστορία της Κατοχής*, Αθήναι [1965², 1946¹], σελ. 217-222, ιδίως σελ. 218. Για το στρατόπεδο Χαϊδαρίου βλ. και τη συγκλονιστική μαρτυρία του εκεί ιατρού ΑΝΤΩΝΗ Ι. ΦΛΟΥΝΤΖΗ στην εφημ. «Αυριανή» της 29.8.1984, σελ. 7.

15. Κυρίως του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, ο οποίος βαθμιαία ενδυναμώνεται και γίνεται η κυριότερη αντιστασιακή δύναμη. Βλ. ΚΟΜΝ. ΠΥΡΟΜΑΓΛΟΥ, *Η Εθνική Αντίσταση ΕΑΜ-ΕΛΑΣ-ΕΔΕΣ-ΕΚΚΑ*, Αθήνα: Δωδώνη, 1975² (1947¹), σελ. 283 επ. και C. M. WOODHOUSE, *Το μήλο της Έριδος. Η Ελληνική Αντίσταση και η Πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων*, Αθήνα: Εξάντας, 1976, σελ. 211 επ.

16. Βλ. σχετικά δραματική μαρτυρία του δημοσιογράφου Γ. ΜΠΕΪΚΟΥ, *Η λαϊκή εξουσία στην Ελεύθερη Ελλάδα*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1979, τ. Α', σελ. 349 επ. και τ. Β', σελ. 259 επ.

17. Για την «προϊστορία» των θεσμών της λαϊκής δικαιοσύνης, με πρώτο χαρακτηριστικό παράδειγμα την ίδρυση της Συμβιβαστικής Επιτροπής στο Καροπλέσι Αγράφων ορεινής Ευρυτανίας το καλοκαίρι του 1933, βλ. ΠΡ. ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗ, «ΕΑΜ, 70 χρόνια από την ίδρυσή του, 27 Σεπτεμβρίου 1941», in: *Απάνθισμα από τεύχη του «Ε - Ιστορικά»*, έκδ. της εφημ. «Ελευθεροτυπία», Αθήνα, Σεπτέμβριος 2011, σελ. 159-176, ιδίως σελ. 170.

18. Βλ. ΜΑΝ. ΓΛΕΖΟΥ, *Εθνική Αντίσταση 1940-1945*, τ. Β', Αθήνα: Στοχαστής, 2006, σελ. 815 επ. 823 επ. και ΘΑΝ. ΤΣΟΥΠΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι λαοκρατικοί θεσμοί της Εθνικής Αντίστασης. Ιστορική και Νομική Προσέγγιση*, Αθήνα: Γλάρος, 1989, ιδίως σελ. 109 επ., όπου παρατίθενται τα βασικά κείμενα.

1) στον «Κώδικα Ποσειδώνα» ή «Εντολαί δια την Λαϊκήν Αυτοδιοίκησιν και την Λαϊκήν Δικαιοσύνην», 14.12.1942,¹⁹ 2) στην «Εγκύκλιο 4» της Περιφερειακής Επιτροπής Φθιωτιδοφωκίδος - Ευρυτανίας του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος (Απρίλιος 1943), με την οποία ετέθησαν σ' εφαρμογή στην περιφέρεια αυτή οι θεσμοί της λαϊκής αυτοδιοίκησης και λαϊκής δικαιοσύνης,²⁰ 3) στον βραχύβιο αλλά νομοτεχνικά αρτιότερο και σημαντικό για τη μετέπειτα επίδρασή του «Κώδικα Αυτοδιοίκησης και Λαϊκής Δικαιοσύνης για τη Στερεά Ελλάδα» (Αύγουστος 1943),²¹ 4) στη γενικότερης αποδοχής και εφαρμογής «Απόφαση υπ' αρ. 6» του «Κοινού Γενικού Στρατηγείου Εθνικών Ομάδων Ανταρτών», δηλ. ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, ΕΔΕΣ και ΕΚΚΑ, που επίσης υπήρξε βραχύβια (Αύγουστος-Οκτώβριος 1943), 5) στις «Διατάξεις για την Αυτοδιοίκηση και την Λαϊκή Δικαιοσύνη» του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ (Δεκέμβριος 1943), που αφορούσε το σύνολο της «Ελεύθερης Ελλάδας» υπό τον έλεγχο του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, και τέλος, 6) στις κατά καιρούς Πράξεις και Αποφάσεις (ιδίως Πράξη 57: Κώδικας Λαϊκής Δικαιοσύνης της 21/25.8.1944) της Κυβέρνησης του Βουνού (ΠΕΕΑ), που συγκροτήθηκε στην Ευρυτανία από αριστερές πολιτικές δυνάμεις.²²

Στα περισσότερα από τα νομοθετικά αυτά κείμενα εμπεριέχονται ορισμένες βασικές αρχές και κατευθύνσεις, που αντιπροσωπεύουν άλλωστε και το γενικότερο κλίμα της τότε εποχής. Ειδικότερα στον χώρο της Δικαιοσύνης οι βασικές αρχές ήσαν: (α) η απονομή της δικαιοσύνης από αιρετούς και

19. Βλ. το αποκαταστημένο κείμενό του στο έργο του Γ. Μπεϊκού, *Η λαϊκή εξουσία*, τ. Β', σελ. 133-152, που υπήρξε και ο εισηγητής του.

20. Πρβλ. ως προς το περιεχόμενό της το έργο του Γ. Μπεϊκού, *Η λαϊκή εξουσία*, τ. Β', σελ. 352 επ.

21. Πρβλ. Α. Κεαρού, *Η Ελληνική Αντίσταση (1940-1944)*, Αθήνα: Θεμέλιο 2004 (α' γαλλ. έκδ. 1966), τ. Β', σελ. 146.

22. Πρβλ. πιο αναλυτικά: Θ. Παπαθανασοπούλου, *Λαϊκό Δημόσιο Δίκαιο, 1941-1945*, Αθήνα: Φιλιππότης, 1982, σελ. 13 επ. και ιδίως Δημ. Ι. Ζεπού, *Λαϊκή Δικαιοσύνη εις τας ελευθέρως περιοχάς της υπό κατοχήν Ελλάδος*, Αθήναι, 1945, σελ. 1 επ., με παράρτημα κειμένων, και επανέκδοση του έργου αυτού το 2009 από το Μορφωτικό Ίδρυμα Εθν. Τραπέζης. Το γεγονός, πάντως ότι τα νομοθετικά αυτά κείμενα αλλά και τα ίδια τα λαϊκά δικαστήρια εκπορεύονταν και ελέγχονταν από τις εν λόγω αριστερές πολιτικές δυνάμεις και ιδίως το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, που και αυτό με τη σειρά του ελέγχονταν σε μεγάλο βαθμό από το ΚΚΕ, έδωσε λαβή σε ορισμένους συγγραφείς να διατυπώσουν την άποψη ότι το σύστημα των λαϊκών δικαστηρίων στη λεγόμενη «Ελεύθερη Ελλάδα», έστω και αν εμφανιζόταν ως λαϊκή εξουσία, στην πραγματικότητα «αποτελούσε ένα ακόμη όργανο έμμεσης εξουσίας του ΚΚΕ». Βλ. Σ. Ν. Γρηγοριάδη, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974*, τ. 2, Αθήνα: Χ.Κ. Τεγόπουλος Εκδόσεις Α.Ε., 2011 (1973¹), σελ. 72.

ανακλητούς μη επαγγελματίες δικαστές, με άμεση εκλογή τους από την κοινότητα, και πάντοτε συλλογικά, (β) η ουσιαστική αναζήτηση της αλήθειας στις αστικές όπως και στις ποινικές δίκες (εξομοίωση αστικής και ποινικής δικονομίας), (γ) η επιδίωξη μιας συμβιβαστικής λύσης για τις περιπτώσεις των αστικών και των ελαφρότερων ποινικών αδικημάτων,²³ (δ) η παροχή διακριτικής ευχέρειας (σε αρκετές περιπτώσεις) στον λαϊκό δικαστή να δικάζει «κατά συνείδηση», και σύμφωνα με την τοπική παράδοση, έχοντας υπόψη του «ό,τι όλος ο κόσμος νομίζει ίσο, δίκαιο και ορθό» (ά. 32 του Κώδικα για τη Στερεά Ελλάδα), (ε) η θέσπιση ειδικών ρυθμίσεων για την ταχεία και ανέξοδη απονομή της δικαιοσύνης,²⁴ και μάλιστα στη δημοτική γλώσσα. Πέρα από τις γενικές αυτές αρχές, που, όπως προαναφέρθηκε, παρουσιάζονται κοινές στα περισσότερα από τα νομοθετήματα της «Ελευθέρης Ελλάδας», υπήρξαν και σοβαρές διαφοροποιήσεις μεταξύ τους σε ορισμένα άλλα κεφαλαίωδη θέματα, όπως: η αναγνώριση ή μη ισχύος στην παλιότερη αστική και ποινική νομοθεσία, ώστε η εκδίκαση των υποθέσεων σε περίπτωση κενών της αντιστασιακής νομοθεσίας (π.χ. ως προς την έννοια των ποινικών αδικημάτων) να μην επαφίεται στην αυθαίρετη κρίση των δικαστών, η διατήρηση ή μη της αρμοδιότητας των παλαιών τακτικών δικαστηρίων για ορισμένες υποθέσεις, η δυνατότητα κατάργησης των οργάνων του λαϊκού δικαστηρίου με απόφαση λαϊκής συνέλευσης, η δυνατότητα ανάδειξης σε δικαστές ατόμων που ασκούσαν παράλληλα εκτελεστική εξουσία, κ.λπ.²⁵

23. Το στοιχείο αυτό της συμβιβαστικής επίλυσης των διαφορών ορθά θεωρείται από τον ΒΑΣ. ΚΑΡΥΔΗ ως ένα ακόμη στοιχείο της εν λόγω νομοθεσίας που παραπέμπει στη σύγχρονη εγκληματολογική τάση για αποκαταστατική δικαιοσύνη (restorative justice). Βλ. «Αποκαταστατική δικαιοσύνη» (2010), σελ. 1187 επ., 1190 επ.

24. Πρβλ. την Αιτιολογική Έκθεση του Ηλία Τσιριμώτιου στην Πράξη 12 της ΠΕΕΑ «Διατάξεις για τη λαϊκή δικαιοσύνη», in: *Αρχείο Εθνικής Αντίστασης*, τ. 1, τεύχ. α', Απρίλης 1946, σελ. 16 και «Κείμενα της Εθνικής Αντίστασης», τ. Β', Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1981, σελ. 43-44. Επίσης, κατά την άποψη του βρετανικού ιστορικού DAVID H. CLOSE στο έργο του: *Οι ρίζες του εμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα*, Αθήνα: Φιλίστωρ 2003 (α' αγγλ. έκδ. 1995) σε μτφρ. Ρ. ΧΡΥΣΟΧΟΥ, «Τα εκλεγμένα λαϊκά δικαστήρια κάλυψαν μια πάγια ανάγκη για δίκες που να είναι ταχείες, ελεύθερες, προσιτές και κατανοητές, αφού χρησιμοποιούσαν τη δημοτική γλώσσα». Επίσης, κατά τον MARK MAZOWER στη μελέτη του «Τρεις μορφές πολιτικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα, 1944-45», in: IDEM (επιμ.), *Μετά τον Πόλεμο*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2004², σελ. 33-51: 39, «Τα Λαϊκά Δικαστήρια είχαν αποτελέσει μεγάλο επίτευγμα του ΕΑΜ από τις πρώτες κιόλας μέρες της εμφάνισής του στα βουνά της Κεντρικής Ελλάδας στις αρχές του 1943». Πρβλ. IDEM, *Inside Hitler's Greece. The Experience of Occupation, 1941-1944*, New Haven - London: Yale Univ. Press, 2001, ιδίως σελ. 271 επ.

25. Για τις λύσεις που δόθηκαν στα ζητήματα αυτά από διάφορα νομοθετήματα, πρβλ. τις αναπτύξεις του Κ. Γκικοπογλου, συντάκτη της «Απόφασης 6» των Ανταρτικών Ομάδων,

Ανάλογες διαφοροποιήσεις παρατηρούνται και στο ζήτημα των ποινικών κυρώσεων. Σε πολλά από τα νομοθετήματα για τη λαϊκή δικαιοσύνη προβλέπονται έτσι ως ποινές για τα ελαφρότερα αδικήματα η αποζημίωση ή ικανοποίηση του παθόντος από τον υπαίτιο και σε εξαιρετικές περιπτώσεις ανάλογο πρόστιμο σε χρήμα ή είδος («Κώδικας Ποσειδώνα», ά. 5.δ «Απόφασης 6»), ενώ σε άλλα, μεταγενέστερα νομοθετήματα, προστίθενται και κάπως μη εφαρμόσιμες για την περίοδο εκείνη ποινές, όπως η φυλάκιση, η εκτόπιση, η εργασία σε κοινωφελή έργα, η δημόσια επίπληξη και η στέρηση πολιτικών δικαιωμάτων (ά. 59 «Κώδικα Στερεάς», ά. 110 «Διατάξεων»). Στα νομοθετήματα, τέλος, της ΠΕΕΑ και κυρίως στον «Κώδικα της Λαϊκής Δικαιοσύνης» (Πράξη 57 της 21/25.8.1944, ά. 11) και στις «Προσωρινές Διατάξεις για τα αδικήματα και τις ποινές», που τέθηκαν για προσωρινή αντικατάσταση του Ποινικού Νόμου (Πράξη 63 της 29.8/15.9.1944, ά. 2), οι προβλεπόμενες ποινές ευθυγραμμίζονται σε μεγάλο βαθμό με τις αντίστοιχες της ποινικής νομοθεσίας που ίσχυε τότε, αλλά χωρίς κατώτατο όριο ποινής για επί μέρους εγκλήματα (φυλάκιση έως 5 χρόνια ή χρηματική ποινή για τα πλημμελήματα, κράτηση έως 1 μήνα ή πρόστιμο για τα πταίσματα· επίσης στέρηση πολιτικών δικαιωμάτων και βαθμών).

Για τις βαρύτερες μορφές αδικημάτων ιδιωτικής ή στρατιωτικής φύσης, όπως εγκλήματα πολέμου και εσχάτης προδοσίας, ληστείας, βιασμού, φόνου, ζωκλοπής, λιποταξίας, κατασκοπείας, συνεργασίας με τον εχθρό κ.λπ.,²⁶ η εκδίκαση ανατίθεται όχι σε λαϊκά δικαστήρια, αλλά σε στρατιωτικά δικαστήρια (αρχικά τα «ανταρτοδικεία» και στη συνέχεια τα «στρατοδικεία») που συντίθενται, επομένως, κατά πλειοψηφία ή και εξ ολοκλήρου, κατά περίπτωση, από στρατιωτικούς.²⁷ Οι ποινές που επιβάλλει το δικαστή-

στο περ. «Ιστορική Επιθεώρησης», τεύχ. 3, 1964, σελ. 107-139 με τίτλο «Η Λαϊκή Δικαιοσύνη και η Αυτοδιοίκησης 1941-1944» και του ΑΝΤΩΝΗ ΚΑΣΤΡΙΝΟΥ, διευθυντή Δικαστικού του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ, *Ibid.*, τεύχ. 1, 1963, σελ. 132-160, τεύχ. 2, 1963, σελ. 96-141 και τεύχ. 3, 1964, σελ. 139 [γράφηκε το 1945] με τίτλο: «Η λαϊκή δικαιοσύνη και αυτοδιοίκησης εις την Ελεύθερη Ελλάδα 1941-1945».

26. Κατά τον ΔΙΟΝΥΣΗ ΧΑΡΙΤΟΠΟΥΛΟ, του οποίου σχετικό κείμενο παρατίθεται από την εφημερίδα «Τα Νέα» της 26.9.1981, «στην πραγματικότητα τα λαϊκά δικαστήρια είχαν τις αθωότερες αρμοδιότητες ειρηνοδικείου ή το πολύ πρωτοδικείου. Ήταν επιφορτισμένα να λύνουν διαφορές για τα κτήματα, για αγροζήμιες και άλλες παρόμοιες διαφορές. Η δίωξη των αληθινά σοβαρών παραβάσεων στην ύπαιθρο –της ληστείας, της ζωκλοπής– ανήκε στη δικαιοδοσία του ΕΛΑΣ, που τις πάτασσε με αμείλικτη αυστηρότητα». Βλ. ΔΙΟΝ. ΧΑΡΙΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Άρης, ο αρχηγός των Ατάκτων*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2003, σελ. 338-339 και σχετικό βιβλιοκριτικό σημείωμα του ΒΑΣ. ΚΑΡΥΔΗ στην εφημ. «Τα Νέα», 17-18.1.2004, σελ. 35.

27. Βλ. ά. 1 των «Προσωρινών Διατάξεων δια την λειτουργίαν των Στρατοδικείων»

ριο αυτό (θανατικές, στερητικές της ελευθερίας, χρηματικές, δήμευση περιουσίας κ.λπ.)²⁸ απαγγέλλονται «κατά την ελευθέραν κρίσιν του» και έχουν ως μοναδικό κριτήριο το «λαϊκόν περί δικαίου αίσθημα» (ά. 11 «Προσωρινών Διατάξεων» της 2.10.1943). Μολονότι, δε, ως λόγος για την ανεξέλεγκτη αυτή εξουσία επιβολής ακόμη και θανατικών ποινών, προβάλλονται, όχι αδικαιολόγητα, «οι ανώμαλες και εξαιρετικά κρίσιμες περιστάσεις που περνούμε και το συμφέρον του Εθνικού αγώνα»,²⁹ όμως δύσκολα μπορεί ν' αποφύγει κανείς τη σκέψη ότι με τόσο γενικά κριτήρια, όπως το λαϊκό αίσθημα του δικαίου, καταλύεται πλέον κάθε έννοια Δικαιοκρατίας και Ασφάλειας του Δικαίου. Στην πράξη πάντως κατά κανόνα οι ποινές που επέβαλλαν τα Στρατοδικεία ήσαν θανατικές μόνο για όσους θεωρούνταν ως συνεργάτες του εχθρού (π.χ. στρατολογημένοι στην ιταλική «Λεγεώνα» ή στα «Τάγματα Ασφαλείας», καταδότες), ενώ για άλλα κακουργήματα (π.χ. ανθρωποκτονία από πρόθεση αλλά χωρίς προμελέτη, υπεξαίρεση στρατιωτικών ειδών, λιποταξία) η αντιμετώπιση είναι ηπιότερη και σπάνια υπερβαίνει την πενταετή φυλάκιση.³⁰ Είναι άλλωστε προφανές ότι εάν κανείς γλίτωνε τότε από τη θανατική εκτέλεση (λόγω αναβολής, χάριτος ή λόγω χορήγησης του ιδιόμορφου ευεργετήματος της «αναστολής μέχρις απελευθέρωσης της Ελλάδος»), δύσκολα μπορούσε να υποβληθεί για μακρό χρονικό διάστημα σε οποιαδήποτε άλλη ποινή, έτσι ώστε κατ' ουσίαν η θανατική ποινή ν' αποτελεί κατά την εποχή εκείνη τη μόνη σοβαρή κύρωση.³¹

III. Οι άλλες δύο έννομες τάξεις που διεκδίκησαν ισχύ κατά την περίοδο της κατοχής, δηλ. το δίκαιο των κατοχικών κυβερνήσεων της Αθήνας που είχαν διορίσει οι κατακτητές, και το δίκαιο της αυτοεξόριστης κυβέρνησης του Καΐρου, που είχε διορίσει ο Βασιλέας, δεν μπορούν να θεωρηθούν ότι άσκησαν ουσιώδη ρόλο στη διαμόρφωση των τότε δικαιοκρινών θεσμών της Ελλάδας.³² Και στις δύο περιπτώσεις έλειπαν, εξάλλου, ουσιώδη συστατικά

της 2.10.1943 που εκδόθηκαν ως επί το πλείστον από την ομότιτλη Πράξη 37 ΠΕΕΑ της 10.5.1944. Το σύνολο των Πράξεων της Κυβερνήσεως του Βουνού εκυκλοφόρησαν σε φωτοτυπική επανέκδοση το 1976, Αθήνα: Ολκός.

28. Βλ. ά. 233 των «Προσωρινών Διατάξεων».

29. Οδηγίες του Γεν. Στρατηγείου ΕΛΑΣ για την εφαρμογή των ανωτέρω Διατάξεων.

30. Για την όλη διαδικασία και το είδος των ποινών που επιβάλλονταν βλ. και την σχετική έκθεση του στελέχους της Αυτοδιοίκησης στον Νομό Λάρισας Γ. Δοξοπουλου στο έργο του Θ.ΑΝ. ΤΣΟΥΠΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι λαοκρατικοί θεσμοί*, σελ. 241.

31. Μιαν επιλογή αποφάσεων από Στρατοδικεία βλ. στην εφημερίδα του ΕΛΑΣ «Το Φλάμπουρο» της 22.12.1943.

32. Χαρακτηριστικά ο ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΚΟΥΚΟΥΝΑΣ στο σημαντικό έργο του *Ιστορία της*

στοιχεία της έννοιας του Κράτους (λαός, αυτοδύναμη εξουσία, έδαφος).³³ Ειδικότερα μάλιστα η νομιμότητα της κυβέρνησης των Αθηνών είχε αμφισβητηθεί από μειοψηφία του Συμβουλίου Επικρατείας ήδη κατά την περίοδο της Κατοχής, με το θαρραλέο σκεπτικό ότι «υφισταμένης έν τινι χώρα ξένης στρατιωτικής κατοχής, αιτία πολέμου, η διαληφθείσα προϋπόθεση της πραγματικής και ακωλύτου ασκήσεως πάσης της κρατικής εξουσίας εν αυτή ελλείπει».³⁴ Υπό τα δεδομένα αυτά σε πολλές περιπτώσεις η απονομή της (ποινικής) δικαιοσύνης από τα ελληνικά δικαστήρια της κατεχόμενης Ελλάδας έγινε συχνά κατά παραγνώριση των κανόνων εκείνων δικαίου που είχαν πολιτικό χαρακτήρα, τούτο, δε, έστω και αν η επιβολή των κανόνων αυτών επιδιωκόταν συστηματικά από τις κατοχικές κυβερνήσεις. Ο τότε δικαστικός Παύλος Δελαπόρτας αναφέρει χαρακτηριστικά την περίπτωση ενός νεαρού κομμουνιστή που είχε συλληφθεί διότι συγκέντρωνε χρήματα για το κόμμα του πουλώντας μικρές εικόνες του Στάλιν. Το δικαστήριο στο οποίο παραπέμφθηκε απέρριψε την κατηγορία για παράβαση του ν. 1075/38 «περί μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος», με την αιτιολογία ότι διαρκούσης της εχθρικής κατοχής δεν υφίσταται κανένα κοινωνικό καθεστώς προστατεύσιμο από τον Νόμο.³⁵ Πάντως, δεν φαίνεται να συνέβαινε το ίδιο και με τις διωκτικές αρχές των κατοχικών κυβερνήσεων, που δεν δίσταζαν να

Κατοχής, τ. Α', Αθήνα: Εκδοτ. Οργανισμός Λιβάνη, 2013, σελ. 265 αναφέρει: «Το ελληνικό κράτος, στην καλύτερη περίπτωση, λειτουργεί πλημμελώς, ενώ υπάρχουν γκριζες ζώνες και για το ίδιο».

33. Πράγματι, η μεν Ελληνική κυβέρνηση της εξορίας «ήταν κυβέρνηση χωρίς έδαφος και χωρίς λαό, στηριγμένη αποκλειστικά στη διπλωματική αναγνώριση από τη Μεγάλη Βρετανία και τα υπόλοιπα συμμαχικά κράτη», ενώ και «οι χώροι επί των οποίων μπορούσε να ασκήσει την εξουσία της ήταν εξαιρετικά περιορισμένοι», η δε Ελληνική κατοχική κυβέρνηση «διέθετε έδαφος και λαό, ήταν όμως συζητήσιμο κατά πόσο διέθετε εξουσία», καθώς τη μεγαλύτερη εξουσία στη χώρα ασκούσαν οι κατοχικοί στρατιωτικοί διοικητές, ο Γερμανός, ο Ιταλός και ο Βούλγαρος, ο καθένας στη δική του ζώνη. Βλ. Γ. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗ, *Η Κατοχή 1941-1944*, in: *Κατοχή & Αντίσταση, απάνθισμα από τεύχη του «Ε - Ιστορικά»*, έκδ. της εφημ. «Ελευθεροτυπία», Αθήνα χ.χ., σελ. 37-38. Πάντως κατά τους Θ. ΒΕΡΕΜΗ και Γ. ΚΟΛΙΟΠΟΥΛΟ, στο έργο τους *Ελλάς. Η σύγχρονη συνέχεια. Από το 1821 μέχρι σήμερα*, Αθήνα: Καστανιώτης, 2006, σελ. 395, η κατοχική κυβέρνηση δεν διέθετε ούτε και το προαπαιτούμενο του λαού, αφού «δεν είχε αναδειχθεί με την ελεύθερη βούληση του λαού, αλλά με την εντολή των δυνάμεων κατοχής».

34. ΣτΕ 97 και 98/1942, *Θέμις ΝΣΤ'* (1945) 41-45, ιδίως σελ. 42 επ. Για το θέμα αυτό βλ. και την εκτενή μονογραφία του Δικηγόρου Μιχ. Α. ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ, *Η νομική φύσης της υπό εχθρικήν στρατιωτικήν κατοχήν συγκροτηθείσης Ελληνικής Κυβερνήσεως. Από μίαν δίκην εις το Συμβούλιον της Επικρατείας*, [Αθήναι] 1942, *passim*, και ιδίως σελ. 98.

35. Π. ΔΕΛΑΠΟΡΤΑ, *Το σημειωματάριο ενός Πιλάτου*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1977, σελ. 77 επ.

συλλαμβάνουν τους πατριώτες και να τους παραδίδουν για εκτέλεση.³⁶ Επίσης, μορφές μαζικής βίας ασκούσαν από τις δυνάμεις κατοχής και τα Σώματα Ασφαλείας στους χώρους εγκλεισμού (στρατόπεδο Χαϊδαρίου, φυλακές),³⁷ αλλά και εξ αφορμής αντεκδικήσεων ανάμεσα στα Σώματα Ασφαλείας και τον ΕΛΑΣ ή τον ΟΠΛΑ.³⁸

ABSTRACT

THE ADMINISTRATION OF JUSTICE IN GREECE DURING THE OCCUPATION. INTRODUCTORY REMARKS

Nestor Courakis

*Emeritus Professor of Criminology
University of Athens*

Professor of Criminal Sciences, University of Nicosia (Cyprus)

The occupation of Greece by the troops of Germany, Italy, and Bulgaria, during the 1941-1945 period was particularly distressing for the Greeks due to the cruelty of the occupiers. The law in force at the time also attests to this cruelty, especially with regard to the treatment of actions against the occupying forces. Such actions were usually punished by death, and even by “retaliation” against innocent citizens, in the name of a so-called “collective responsibility”. The main source of this law was German criminal law and the provisions (orders) of the occupying army, which were binding over any other internal laws and applied by the German military courts. At the same time, outside the urban centers, in areas that were not under the control of the occupying troops, the law of the armed resistance guerilla movement was in force. Under this law, pioneering ordinances with a socialist character were often applied but, at the same time, there were cases of cruelty in dealing with the more serious crimes, which were tried by the military courts of the guerrilla movement. Furthermore, two other legal orders attempted to exercise power during the Occupation, but they had limited powers and jurisdiction. These were, on the one hand, the occupying Governments, which resided in Athens and were appointed by the occupiers and, on the other hand, the self-exiled royal Government which had its headquarters in Cairo, Egypt.

This study investigates (in the form of introductory remarks) the legal systems of those four occupying forces and the greater or lesser power which they each exercised.

36. Βλ. Γ. ΠΑΝΟΥΣΗ, *Μικρό - πικρό οδοιπορικό σε χώρους / χρόνους έκτακτου (!) μη δικαίου*, in: ΑΓΓ. ΠΙΤΣΕΛΑ (επιμ.), *Ο Δρόμος προς τη Δικαιοσύνη. Συνέδριο προς τιμή του Καθηγητή Στέργιου Αλεξιάδη*, Αθήνα - Θεσσαλονίκη: Εκδ. Σάκκουλα, 2012, σελ. 89-101, ιδίως σελ. 90-91.

37. Πρβλ. *supra*, σημ. 8.

38. Βλ. π.χ. ΜΕΝ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗ, *Η εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2013² (:), σελ. 294 επ. Πρβλ. και Π. ΒΟΓΛΗ, *Η Ελληνική κοινωνία στην Κατοχή, 1941-1944*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2010, σελ. 135 επ.